www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Atebetü'l-Hakayık'ta Olumsuz Değerler Olarak Dil İle İlgili Kavramlar

The Concepts Related to The Language as Negative Values in Atebetü'l-Hakayık

Sertaç Bayraktar*

Abstract: *Atebetü'l-Hakayık* had an important role not only in the history of the Islamic Turkish literature but also in the history of Turkish literature generally. The text have value in terms of history of Turkish language and also in terms of moral values in it that is still current. Therefore, thematic studies on the text can will give contributions for enlightening our cultural histories and for improving our current culture. *Atebetü'l-Hakayık* advise its reader about language and bad, negative using of language beside the other negative moral property like ignorance, stinginess, arrogance, greed and passion of possessions. The text, with its focus on language issue, differs from the other texts which are refer to the moral values. For to get the world of Edib Ahmed, who is the poet of *Atebetü'l-Hakayık*, and to understand how think is he about the negative using of language, it must be a study focusing only the text. Therefore, how the other poems, who are lived in the same cultural atmosphere, handled the subject must not be taken any notice, because of a negative impression can be to this study in which we aimed to set the unique point of view of Edib Ahmed by the context of *Atebetü'l-Hakayık*. In this study, it was analysed Edib Ahmed's opinions about the negative, bad using of language by a structuralist perspective, in other words by being limited in the poet's opinion in *Atebetü'l-Hakayık*. For this, it was found how every concept about the issue was defined and then by means of these definitions, the contents of these concepts in the poet's mind was determined.

Structured Abstract: *Atebetü'l-Hakayık* is a brief text which include 484 verse and discourse about basic moral values that have a place in Islam. It is written on the purpose of indoctrinating these moral value for Turks who embrace Islam recently in that time by Edib Ahmed b. Mahmud Yukneki. As far as we can know about him, Edib Ahmed is a talented and educated thinker who lived in 12th century in Turkistan area which is today known Uzbekistan. This text written by Arabic prosody for he purpose of keeping in mind and saying with ease. And, today, we have 4 complete copy and 1 incomplete copy of this work. The older of complete copies dated 1444, copied in Semerkant that is a city in the border of Uzbekistan today. The other two complete copy dated 1480 and the era of Mehmet 2 or Beyazıt 2, respectively. And the final complete copy found by Serkan Çakmak in Netherlands in recent years.

Edib Ahmed b. Mahmud Yukneki's *Atebetü'l-Hakayık* is a very rich text for thematic studies because of it is organised for giving moral values to people who read it. And, in this study, we focused one of these theme in the text: Language and bad, negative using of the language. We aimed to find out what Edib Ahmed thinks about the language as negative value and bad, negative using of the language.

* Arş. Gör. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Res. Asst. Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature
ORCID 0000-0002-6943-8903
sertacbayraktar1988@gmail.com

Cite as/ Atıf: Bayraktar, S. (2020). Atebetü'l-Hakayık'ta olumsuz değerler olarak dil ile ilgili kavramlar. *Turkish Studies - Language*, 15(3), 1115-1130. <https://dx.doi.org/10.47845/TurkishStudies.44421>

Received/Geliş: 22 June/Haziran 2020

Accepted/Kabul: 15 September/Eylül 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 30 September/Eylül 2020

CC BY-NC 4.0

Language as negative value and specific bad, negative using of the language are handled in basic Islamic texts, firstly in Kur'an; but, this is not a basic sin which Islamic thinkers point to like murder, stealing, adultery, conceit etc. Lie, swearword, indiscreetness, satire, complaint, telling a secret, unnecessary ridicule, etc. as a negative using of language may evaluate in the category of mistake in Islamic thought. But Edib Ahmed attach importance to and give place to this topic in his work at the beginning. And because of we understood the specific point of view of Edib Ahmed to this matter, we only focused this text apart from the other texts which are look alike it. This choice clarify our methods which we used in this study. By using of structuralist method, we took no notice another texts or historical perspective which it relates to poet. In this way, we thought that this method will reveal the world of Edib Ahmed in the context of language as a negative value.

Within this scope, in this study we found out 59 concepts related the language as negative value and specific bad, negative using of the language. Then, we got 59 definitions about these concepts which give us 59 features at the same time. These 59 concepts and definitions are categorized in 9 titles: 'language', 'statement', 'indiscreetness', 'lie', 'swearword', 'satire and complaint', 'telling a secret', 'unnecessary ridicule' and 'other concepts'. 'Language' have 20 definitions and hence features; 'statement' have 7 definitions and hence features; 'indiscreetness' have 6 definitions and hence features; 'lie' have 6 definitions and hence features; 'swearword' have 6 definitions and hence features; 'satire and complaint' have 5 definitions and hence features; 'telling a secret' have 2 definitions and hence features; 'unnecessary ridicule' have 2 definitions and hence features and 'other concepts' have 4 definitions and hence features. Some of these concepts like 'language' or 'statement' that we refer to this using 'pronominal usages' have an unclear meaning; and some of these like 'indiscreetness', 'lie', 'swearword', 'satire and complaint', 'telling a secret', 'unnecessary ridicule' have a clear meaning that we call these concepts 'specific bad, negative using of the language'. 'Other concepts' include 4 specific concepts that we can't put in the other titles while we are categorising the other concepts in this work. Edib Ahmed put emphasis on negative results which may rise after specific bad, negative using of the language, like anger, spilling blood, wounding that never get better, turning into some people bad character, doing harm to some people, regretting for who are used it, making ill, closing to the road of happiness, incurring the insolence. And, addition to this results, he says that what kind of human use language as negatively. These humans are ignorant, unreasonable and unwary as Edib Ahmed's consideration.

This study is a work based thematic and syntactic perspectives. The method which we used in this study, in brief focusing text only, necessitate ignoring the other text related to this topics and historical perspective partly. We think this point of view will be helpful analysing and determining the world of another poet or writer about a spesific topic.

Keywords: Edib Ahmed bin Mahmud Yükneci, *Atebetü'l-Hakayık*, language, moral value, negative moral values.

Öz: *Atebetü'l-Hakayık*, sadece İslami dönem Türk edebiyatı tarihi bağlamında değil, genel anlamda Türk edebiyatı tarihinde müstesna yeri olan bir eserdir. Eser, Türk dili tarihi açısından taşıdığı değerin yanında, ele aldığı konuların kendi yazıldığı dönemiyle sınırlı olmamasıyla, yani, müellifin savunduğu değerlerin bugün dahi geçerli olmasıyla da ayrıca incelenmeye layıktır. Bu sebeple eser, üzerinde yapılacak tematik çalışmalarla hem kültür tarihimize ışık tutmaya hem de halihazırdaki kültürümüze katkılar sağlamaya gebecektir. *Atebetü'l-Hakayık*, bilgisizlik, cimrilik, kibir, hırs, dünya malına aşırı bağlanma gibi bir takım temel olumsuz değerlerin yanında dil ve dilin kötü kullanımı konusunda da muhatabını uyarması bakımından dikkati çekmektedir. Bu yönüyle, eser, benzeri öğüt verici ve ahlaki temaları işleyen eserlerden ayrılmaktadır. Eserin müellifi Edib Ahmed'in, söz konusu temaya nasıl yaklaştığını, yani, dilin kötü kullanımının Edib Ahmed'in dünyasındaki anlamını tam olarak tespit edebilmek için, sadece esere odaklanan bir bakış açısıyla konunun incelenmesi gerekmektedir. Bu sebeple, ilgili temaya, benzer bir kültür ortamından beslenmiş diğer müelliflerin nasıl yaklaştıkları, Edib Ahmet'in *Atebetü'l-Hakayık*'taki özgün bakışını tespit etmemizi olumsuz yönde etkileyebileceğinden, dikkate alınmamıştır. Bu çalışmada, yapısalcı bir bakış açısıyla, Edib Ahmet'in *Atebetü'l-Hakayık*'taki görüşleriyle sınırlı kalarak, müellifin dil ve dilin kötü, olumsuz, yanlış kullanımı konusundaki görüşleri incelenmiştir. Bunun için, konuyla ilgili her bir kavramın nasıl tanımlandığı tespit edilmiş ve ardından kavramların tanımları üzerinden kavramların, müellifin zihnindeki özellikleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edib Ahmed bin Mahmud Yükneki, *Atebetü'l-Hakayık*, dil, değer, olumsuz değerler.

Giriş

Atebetü'l-Hakayık, İslami dönem Türk edebiyatının ilk yazılı örneklerinden biri olması bakımından hem Türk dili ve edebiyatı tarihi hem de Türk kültür tarihi bakımından en önemli birkaç eserden biridir. Ancak, *Atebetü'l-Hakayık*'ın önemi, sadece eski olmasından kaynaklanmaz. Didaktik bir üslupla yazılmış bir öğüt ve ahlak kitabı olmasına rağmen, eser, klasik Türk şiir dilinin tipik özelliklerinden biri olan ve *yalın estetik* olarak tanımlayabileceğimiz bir dil ve üslup zevkine sahiptir. Bu anlamda eser, daha sonraki dönemlerde Yesevi'nin 'Hikmet'lerinde, Yunus'un 'İlahi'lerinde ve halk şiirinin nice örneklerinde de görebileceğimiz bir dil geleneğinin ilk halkalarından birini temsil eder.

Eser, bir öğüt ve ahlak kitabı olması bakımından, ele aldığı olumlu ve olumsuz ahlaki değerlerin çözümlenmesi amacıyla tematik çalışmalar yapmak için son derece uygundur. Bu bağlamda, eserde tasavvuf düşüncesinin izlerini *dünya ve değeri* konusunda arayan (Çatak, 2012: 1178), Tanrı'nın, dini kişiliklerin ve eserdeki muhtelif olumlu ve olumsuz değerlerin epitetlerini tespit eden (Akman, 2018), eserde sunulan ahlak ilkelerini tıp etiği ilkeleri ile ilişkilendiren, (Başkan, 2013: 3) eseri eğitimbilim disiplininin bakış açısından değerlendirip, eserde, eğitimbilimsel bir kavram olan 'dört dil becerisi'nin ne şekilde ve hangi anlamlarda kullanıldığını tespiti çalışan (Kılıç, 2013: 1821) çalışmalar mevcuttur. Biz de bu çalışmamızda, *Atebetü'l-Hakayık*'ta olumsuz bir değer olarak 'dil' kavramı ve dilin yanlış, olumsuz, kötü kullanımlarını, kavramsal düzeyde müellifin nasıl tanımladığından yola çıkarak tespit etmeye çalıştık.

Amacımız Edib Ahmed'in *Atebetü'l-Hakayık* isimli eseri özelinde, müellifin "dil olumsuz kullanımı" konusuna yaklaşımını tespit etmektir. Tespit edilen kavramların, müellifin bakış açısından bağımsız olarak, nesnel anlamda olumsuz değerler olup olmadığı konumuz dışı olduğundan, bu tespit edilen kavramların olumsuzluğunun doğal olarak bizatihi müellifin bakış açısına bağlı ve öznel olduğunu belirtmemiz gerekir. Nitekim, tam da bu sebeple, çalışmamızda sadece eserle sınırlı olan bir çözümlemeyi tercih ettik. Nesnenin kendi öğeleri arasındaki bağıntılardan oluşan bir 'dizge' olarak ele alınması yöntemi (Yücel, 2008: 16), yani yapısalcı yöntem, bu çalışma özelinde nesnemiz olan metnin kendisiyle sınırlı kalmamız gerektiği anlamına geliyor. Bu sebeple, konuya, yani dilin kötü kullanımı konusuna, aynı kültür dünyasında yaşamış ve yazmış diğer müelliflerin nasıl yaklaştıkları, çözümlememizin sağlıklı neticelenmesini olumsuz etkilemesi ihtimalinden dolayı, bilinçli olarak göz ardı edilmiştir.

Çalışmamıza, öncelikle, müellif ve eseri hakkında kısa bir değerlendirme ile başlamayı uygun bulduk. Ardından, genel anlamda 'dil' ve 'söz' kavramlarının, akabinde, eserde özgül olumsuz dil kullanımları olarak gördüğümüz 'boşboğazlık', 'yalan', 'sövgü', 'yergi ve şikayet', 'sır söylemek' ve 'lüzumsuz alay' kavramlarının olumsuz anlamda nasıl tanımlandıklarını tespit etmeye çalıştık. Söz konusu kavramların tanımlarının tespiti için Chomsky'nin *üretici-dönüşümsel dilbilgisi* yaklaşımından yararlandık. Bu yaklaşımda mevcut olan *derin yapı-yüzey yapı* karşıtlığı temelinde, derin yapıda bulunan tüm anlam ve yapıların varlıklarının, yüzey yapıda somutlaştırılmamış olsa dahi, yüzey yapıda bulunan kimi ipuçları yardımıyla tespit edilebileceği (Müldür, 2016: 65) düşüncesinden hareket ederek, kavramları, içinde bulundukları cümlelerin yüzey yapılarında birer özne konumuna getirip, cümlenin geri kalan unsurları yardımıyla onların tanımlarını çıkardık. Olumsuz bir değer taşıyan tüm bu tanımlardan hareketle, hem her bir kavramı kendi içinde hem de sonuç olarak dil ve dil kullanımıyla ilgili bütün olumsuz kavramları toplu bir şekilde değerlendirip, müellifin konuyla ilgili zihin dünyasını aydınlatmayı amaçladık.

1- Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki ve *Atebetü'l-Hakayık*

Atebetü'l-Hakayık, Yükneki Edib Ahmed bin Mahmud tarafından tahminen 12. yüzyılda yazılmış manzum bir öğüt ve ahlak kitabıdır (Ercilasun, 2013: 326).

Eserin bulunduğu nüshaların sonunda, eserin tamamlandığı dönemden çok sonra yazıldığı anlaşılan bölümlerde müellif hakkında verilen bilgiler, güvenilir olmamakla beraber, bize, Edib Ahmed ve yaşamı hakkında birtakım ipuçları sunmaktadır. Esere sonradan eklenen bu bölümlerde yer alan bilgilere göre, müellif Edib Ahmed'in doğuştan kör, memleketinin Yüknek, babasının adının Mahmud olduğunu ve eserini Kaşgar dili ile yazdığını öğrenmekteyiz. (Ercilasun, 2013: 327-328) Doğruluğu nispeten güvenilir olan bu biyografik bilgilerin dışında, yine eserin sonuna sonradan eklenen parçalarda kendisi hakkında yapılan "edibler edibi, fazıllar başı" nitelemeleri ve eserinin değerinin altın yüklü file eşit olduğu gibi ifadeler, (Ercilasun, 2013: 327) müellifin hayatı hakkında bize nesnel bilgiler sunmaktan uzaktır. Bu tip yorumlar ve ayrıca 15. yüzyıl şairi Ali Şir Nevai'nin, Edib Ahmed'i 8. yüzyılda yaşamış İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin öğrencisi olarak sunduğu, gerçekte ilgisi bulunmayan rivayet (Gülensoy, 1994: 421), bize şunu göstermektedir ki Edib Ahmed bin Mahmud Yükneki, sadece yaşadığı dönemde değil, ölümünden yüzyıllar sonra da saygı duyulan önemli bir şahsiyettir. Bu tip rivayetler elbette nesnel anlamda biyografik bilgiler olarak değerlendirilemezler, ancak, bu masallaşmış biyografilerin hakikate uygun tarafları da vardır. Bu sebeple, yaşadığı dönemde halkın ve kendisinden sonra gelen müelliflerin Edib Ahmed gibi dindar şairleri hangi gözle gördükleri hakkında bir ipucu veren bu gibi rivayetler, ihtiyatla ele alınmakla beraber, asla küçümsenmemelidir (Banarlı, 1983: 241).

Atebetü'l-Hakayık, 40 beyit ve 101 dörtlükten, toplamda 484 mısradan oluşan bir eserdir; aruzun *feûlün feûlün feûlün feûl* kalıbıyla yazılmıştır. Giriş bölümünde Allah'a, Hz. Muhammed'e ve dört halifeye sunulan övgüleri, eserin takdim edildiği Emir Muhammed Dad İspehsalar Bey'e methiyeler izler. Daha sonra müellif kısaca eserin yazılış amacını belirtir ve ana konuya geçer. Toplam 80 mısralık bu giriş kısmının ardından eserde işlenen ana konular, ilmin faydası ve bilgisizliğin zararları, dilin muhafazası, dünyanın dönekliliği, cömertlik ve hasislik, tevazu ve tekebbür, hırs, kerem-yumuşaklık ve başka iyilikler ve zamanenin bozukluğudur (Ercilasun, 2013: 329).

Bir öğüt ve ahlak kitabı olma vasfını taşıyan eserdeki fikirler çok defa ayet ve hadislerle desteklenmiş ve kolaylıkla anlaşılabilir bir tarzda oldukça sade bir dil ile ifade edilmiştir (Gülensoy, 1991: 51). Aynı dönemde, aynı coğrafyada ve aynı kültür dairesi içinde yazılmış diğer bir eser olan *Kutadgu Bilig*'e nazaran *Atebetü'l-hakayık*'ta Arapça ve Farsça kelimelerin sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Bunda eserin esas olarak dini mahiyette bir eser olmasının etkisi büyüktür (Şentürk, Kartal, 2013: 45).

Atebetü'l-Hakayık'ın üçü tam ve biri eksik olmak üzere toplam dört nüshası üzerinde çokça araştırma yapılmıştır. Tam nüshalardan en eskisi 1444'te Semerkant'ta, diğer iki nüshadan ilki 1480'de ve diğeri de Fatih veya 2. Beyazıt döneminde İstanbul'da istinsah edilmişlerdir (Ercilasun, 2013: 330).¹

Sonuç olarak kısaca ifade etmek gerekirse, eser, sadece İslami Türk edebiyatının ilk örneklerinden biri olması bakımından değil, ele aldığı konuları hem sade bir dille hem de öz olarak işlemiş olması bakımından da halen güncelliğini koruyabilen bir eserdir.

¹ Bunlara ek olarak, Dr. Öğr. Üye. Serkan Çakmak tarafından bulunan ve araştırmacının "Hollanda Nüshası" olarak isimlendirdiği yeni bir nüsha, 2018 yılında Ankara'da düzenlenen *Atebetü'l-Hakayık ve İlk Dönem Türkçe İslami Eserler Sempozyumu*'nda bildiri olarak sunulmuş ve 2019 yılında Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından inceleme ve tenkitli metin ile birlikte tıpkıbasım yayını yapılmıştır.

2- *Atebetü'l-Hakayık*'ta Olumsuz Değerler Olarak “Dil” ve “Söz” Kavramları ve Dilin Olumsuz Kullanımları

Atebetü'l-Hakayık, bir dizi konu hakkında öğüt veren bir ahlak kitabıdır. Bu tip öğüt ve nasihat kitaplarını özgün kılan yanlar, yapılması gerekenlerden ziyade yapılmaması gerekenler vurgulandığında ortaya çıkar kanaatindeyiz. Bu bağlamda, *Atebetü'l-Hakayık*'ta “istenmeyen, olumsuzlanan değerler” listesinde, ‘bilgisizlik’in arkasından ‘dilin olumsuz kullanımı’ ile ilgili uyarıların yer aldığını görüyoruz. Dilin kötü kullanımıyla ilgili uyarılar eserin bütününe yayılmış olmakla beraber, konu, özellikle eserin 129-177. mısraları arasında işlenmiştir. Böyle bir konunun eserin nispeten başlarında işlenmiş olması, müellifin, meseleye olan hassasiyetini göstermektedir.

Dil ile yapılan hatalar ve işlenen günahlar bahsi, Kur'an'ın da üzerinde sıklıkla durduğu bir konudur. Bu bağlamda, yalancılık etmenin sonucunun acıklı bir azap olacağı, (2/11) yalan sözden uzak durulması, (22/30) yalan söyleyerek iftira etmemek, (16/116) dili eğip bükmemek, (4/136) alay etmemek (49/11) gerektiğiyle ilgili ayetler, dilin olumsuz kullanımıyla ilgili Kur'an'dan verebileceğimiz daha birçok örnekten sadece birkaçıdır.

Atebetü'l-Hakayık'ta, yalın olarak ‘dil’ ve ‘söz’ kavramlarının yanında, dilin kötü kullanımıyla ilişkili olarak, ‘boşboğazlık’, ‘yalan’, ‘sövgü’, ‘yergi ve şikâyet’, ‘sır söylemek’, ve ‘lüzumsuz alay’ kavramları, birden fazla olumsuz özelliğe sahip olacak şekilde tanımlanmışlardır. Bunların dışında, münferit birer kavram olarak tespiti daha zor olan, ama yine dilin kötü kullanımıyla ilişkili olduğu düşünülen dört ayrı tanım tespit edilmiştir. Sonuçta, eserden, başta ‘dil’ kavramının kendisi olmak üzere, dil ve dilin olumsuz kullanımıyla ilgili toplam 59 tanım çıkarılmıştır.

Bu tanımların tespitinde, olumsuz kavramın, içinde yer aldığı bağlamda ilişki içinde olduğu diğer kavramlarla birlikte nasıl bir yargı ifade ettiği üzerinden yola çıkılmıştır. Söz konusu olumsuz kavram, bir yargı içerisinde özne konumuna getirilmiş ve ilişkide olduğu kavramlar da onun tanımlayıcısı olarak sunulmuşlardır. Böylelikle elde edilen her bir farklı tanımın, söz konusu kavramın birer özelliğini ifade ettiği görülmektedir.

Şimdi, en fazla sayıda yer alan tanımdan başlayarak ‘dil’ ve dil ile ilişkili olumsuz kavramların tespitine geçebiliriz.

2.1. ‘Dil’ ve ‘Söz’ Kavramlarıyla İlgili Olumsuz Tanımlar

Eserde ‘dil’ ve ‘söz’ kavramları benzer anlamlara gelecek şekilde kullanılmışlardır. Her iki kavram da yalın halleriyle kullanıldıklarında bize sakınılması gereken özgül ve belirli bir dilsel davranışı doğrudan ifade etmezler. Bu anlamda, dilsel kusuru üstü kapalı olarak ifade etmeleri bakımından, eserde her iki kavramda için ‘zamirsel’ bir kullanım söz konusudur. ‘Zamirsel kullanım’ veya ‘zamirsellik’ten kastımız, zamirlerin dışında, bir kelime türünün veya grubunun başka kelime türleri veya grupları yerine kullanılmasıdır (Demirci, 2010: 33). Burada, metinde belirli bir kelime türünün veya grubunun değil de yalnızca iki ismin, ‘dil’ ve ‘söz’ isminin, dilin olumsuz kullanımlarıyla ilgili benzer anlamları zamirsel olarak ifade etmeleri gibi bir durum söz konusudur.

Sırasıyla ‘dil’in ve ‘söz’ün kullanıldıkları bağlamlardan yola çıkarak söz konusu kavramların özelliklerini, onların nasıl tanımlandıkları üzerinden bulmaya çalışalım.

2.1.1. ‘Dil’ Kavramıyla İlgili Olumsuz Tanımlar

Dil, insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşmadır (Türkçe Sözlük, 2011: 664). Dil, belirli ve standart anlamları olan sözcüklerden ve bir iletişim yöntemi olarak kullanılan konuşma formlarından meydana gelen yapı ya da bütündür (Cevizci, 2010: 448).

Eserde ‘dil’ anlamına gelen ‘til’ kelimesi, yirmi (20) ayrı yerde olumsuz bir anlama sahip ve yalın halde tanımlanabilecek bir şekilde geçmektedir. ‘Til’ kelimesinin bu yirmi farklı kullanımında,

kelimeyi özne olarak alıp her bir kullanımı bir tanım cümlesine çevirebiliriz. Böylelikle, tanımın aynı olup olmamasından bağımsız olarak, Edip Ahmet'e göre "dil" in yirmi olumsuz özelliğini elde etmiş oluruz.

Öncelikle 'til' kelimesinin geçtiği yerleri tespit edelim:

1- ilahi öküş hamd ayur men sanga / sening rahmetingdin umar men onga / senamu ayugay seza bu tilim (Edib Ahmed, 1992: 41).

"Tanrım, (daima) sana çok hamdederim; / (daima) senin rahmetinden hayır umarım. / Dilim senayı, (sana) layık bir şekilde, söyleyebilir mi;" (Edib Ahmed, 1992: 82).

2- biligsiz ne aysa ayur ukmadın / anın öz tili öz başını yiyür (Edib Ahmed, 1992: 50).

"bilgisiz ne söylese, anlamadan söyler, / onun kendi dili kendi başını yer." (Edib Ahmed, 1992: 87).

3- edebler başı til küdezmek ... (Edib Ahmed, 1992: 50).

"edeplerin başı, dili gözetmektir;" (Edib Ahmed, 1992: 87).

4- tiling bekte tutgıl tişing sınmasun (Edib Ahmed, 1992: 51).

"dilini muhafaza altında tut, dışın kırılmasın;" (Edib Ahmed, 1992: 87).

5- tiling bekte tutgıl tişing sınmasun / kalı çıksa bektin tişingni sıyur (Edib Ahmed, 1992: 51).

"dilini muhafaza altında tut, dışın kırılmasın; eğer muhafaza altından çıkarsa, dışını kırar." (Edib Ahmed, 1992: 87).

6- ... yıga tut tiling (Edib Ahmed, 1992: 51).

"... dilini sıkı tut;" (Edib Ahmed, 1992: 87).

7- yeter başka bir kün bu til boşlağı (Edib Ahmed, 1992: 51).

"dilini başı-boşluğu bir gün başa bela olur." (Edib Ahmed, 1992: 87).

8- öçüktürme erni tilin ... (Edib Ahmed, 1992: 51).

"İnsanı dil ile kızdırma; ..." (Edib Ahmed, 1992: 87).

9- ... til / başiktursa bütmez ... (Edib Ahmed, 1992: 51).

"... dilin açtığı yara kapanmaz." (Edib Ahmed, 1992: 87).

10- sefih er tili öz başı duşmanı (Edib Ahmed, 1992: 51).

"Sefih adamın dili kendi başının düşmanıdır;" (Edib Ahmed, 1992: 87).

11- tilindin töküldi telim er kanı (Edib Ahmed, 1992: 51).

"bir çok adamların kanı dilleri yüzünden döküldü." (Edib Ahmed, 1992: 87).

12- tilin beklegende ökünmiş kanı (Edib Ahmed, 1992: 51).

"dilini muhafaza altında bulunduranlardan pişman olan kim var?" (Edib Ahmed, 1992: 87).

13- ne kim kelse erke tilindin kelür (Edib Ahmed, 1992: 52).

"İnsana ne gelirse, dilinden gelir;" (Edib Ahmed, 1992: 88).

14- tilindin kim edgü kim isiz bolur (Edib Ahmed, 1992: 52).

"dili yüzünden kimi iyi, kimi kötü olur;" (Edib Ahmed, 1992: 88).

15- ... kamug tangda ten / turup tilke yüknüp tazarru kılur (Edib Ahmed, 1992: 52).

“... vücut her sabah / kalkıp, eğilerek, dile yalvarır”. (Edib Ahmed, 1992: 88).

16- küdezgil tilingni ... (Edib Ahmed, 1992: 53).

“Dilini sıkı tut, ...” (Edib Ahmed, 1992: 88).

17- küdezilse bu til küdezlür özüng (Edib Ahmed, 1992: 53).

“dil korunursa, kendin korunmuş olursun;” (Edib Ahmed, 1992: 88).

18- resul erni otka yüzün atguçı / til ol tidi ... (Edib Ahmed, 1992: 53).

“resul: - “İnsanı yüzü koyun ateşe atan dildir.” - dedi;” (Edib Ahmed, 1992: 88).

19- ... yığ til yul ottın yüzüng (Edib Ahmed, 1992: 53).

“dilini sıkı tut, yüzünü ateşten kurtar.” (Edib Ahmed, 1992: 88).

20- kerip halkka kögzüng tap uslan tilin (Edib Ahmed, 1992: 62).

“halka karşı göğüs kabarttın ise, dilini derhal düzelt.” (Edib Ahmed, 1992: 92).

Böylelikle, her bir cümleye göre ‘dil’in özellikleri sırasıyla şöyle tanımlanabilir:

1- Dil, Allah’a layık bir şekilde sena söyleyemeyen şeydir.

2- Dil, bilgisiz kişinin kendi başını yiyen şeydir.

3- Dil, gözetilmesinin, korunmasının tüm edeplerin başı olduğu şeydir.

4- Dil, muhafaza altında tutulduğunda kişinin dışının kırılmamasını sağlayan şeydir.

5- Dil, muhafaza edilmediğinde kişinin dışının kırılmasına yol açan şeydir.

6- Dil, sıkı tutulması gereken şeydir.

7- Dil, başıboşluğu bir gün başa bela olan şeydir.

8- Dil, insanın onun vasıtasıyla kızdırılmaması gereken şeydir.

9- Dil, açtığı yaranın kapanmadığı şeydir.

10- Dil, sefih adamda olduğunda onun kendi başının düşmanı olan şeydir.

11- Dil, birçok adamın kanının dökülmesine sebep olan şeydir.

12- Dil, muhafaza altında bulundurduğunda kişinin pişman olmadığı şeydir.

13- Dil, iyi ya da kötü insana gelen her şeyin kaynağıdır.

14- Dil, bazılarını iyi, bazılarını kötü yapan şeydir.

15- Dil, vücudun her sabah eğilerek yalvardığı şeydir.

16- Dil, sıkı tutulması gereken şeydir.

17- Dil, korunduğunda kişinin kendisinin korunmuş olacağı şeydir.

18- Dil, Resul’ün, insanı yüzü koyun ateşe attığını söylediği şeydir.

19- Dil, sıkı tutulduğu takdirde kişinin yüzünü ateşten kurtaracak şeydir.

20- Dil, kişinin onun vasıtasıyla halka karşı göğüs kabarttığında, derhal düzeltilmesi gereken şeydir.

2.1.2. ‘Söz’ Kavramıyla İlgili Olumsuz Tanımlar

Söz, bir düşüncüyü eksiksiz olarak anlatan kelime dizisidir (Türk Dil Kurumu, 2011: 2153).

Eserde, bir kere ‘söyle-’ anlamına gelen ‘ay-’ fiili şeklinde kullanılmakla birlikte ‘söz’ kelimesi toplam yedi (7) farklı yerde olumsuz bir anlama sahip ve söz konusu kavramın yalın halinde tanımlanabileceği şekilde geçmektedir. ‘Söz’ kelimesinin ve ‘söyle-’ anlamındaki ‘ay-’ fiilinin bu toplam yedi farklı kullanımında, kelimeyi özne olarak alıp her bir kullanımı bir tanım cümlesine çevirebiliriz. Böylelikle, tanımın aynı olup olmamasından bağımsız olarak, Edip Ahmet’e göre “söz”ün yedi olumsuz özelliğini elde etmiş oluruz.

Öncelikle ‘söz’ kelimesinin geçtiği yerleri şöyle sıralayabiliriz:

1-bilgisiz ne aysa ayur ukmadın / anın öz tili öz başını yiyür (Edib Ahmed, 1992: 50).

“bilgisiz ne söylese, anlamadan söyler, / onun kendi dili kendi başını yer.” (Edib Ahmed, 1992: 87).

2- sözüng boşlag ıdma... (Edib Ahmed, 1992: 51).

“Sözünü başı-boş bırakma; ...” (Edib Ahmed, 1992: 87).

3- ... az kıl sözüng (Edib Ahmed, 1992: 53).

“... sözünü kısa kes;” (Edib Ahmed, 1992: 88).

4- sözüngdin özüngke ökünç kelmesün (Edib Ahmed, 1992: 54).

“sözünden kendine pişmanlık gelmesin;” (Edib Ahmed, 1992: 88).

5- ... sözni ivip sözleme (Edib Ahmed, 1992: 69).

“Sözü ... acele etme;” (Edib Ahmed, 1992: 95).

6- sözüng kizle kidin başıng kizleme (Edib Ahmed, 1992: 69).

“sözünü sakla ki, sonra başını saklamayasın.” (Edib Ahmed, 1992: 95).

7- nelük malka munça suk ol bu özüng / köngülde gaming ol tilingde sözüng (Edib Ahmed, 1992: 74).

“Nefsin mala karşı neden bu kadar haristir? / gönülde gamın ve dilinde sözün (hep) odur;” (Edib Ahmed, 1992: 97).

Böylelikle, her bir yargıya göre ‘söz’ün özellikleri sırasıyla şöyledir:

1- Söylemek, bilgisiz kişi tarafından anlamadan yapıldığında sonucunda yine bilgisiz kişinin kendi başını yiyen şeydir.

2- Söz, başıboş bırakılmaması gereken şeydir.

3- Söz, az söylenmesi, kısa kesilmesi gereken şeydir.

4- Söz, kişiye pişmanlığın gelmesine sebep olan şeydir.

5- Söz, acele söylenmemesi gereken şeydir.

6- Söz, saklanmadığı takdirde kişinin başını gizlemesini gerektirecek şeydir.

7- Söz, dilde maldan bahseden şeydir.

2.1.3. 'Dil' ve 'Söz' Kavramlarının Olumsuz Özelliklerinin Değerlendirilmesi

Benzer anlamlarda kullanılan her iki kavramın tanımlarını birlikte değerlendirmek bize uygun göründü.

Buna göre;

Hem 'dil' hem de 'söz' kavramıyla ilgili toplamda mevcut 27 tanımdan 13'ünde, dilin yanlış kullanımının doğrudan doğruya dili kullanan kişiye zarar vereceği üzerinde durulmuştur ('dil' ile ilgili tanımlardan 2, 4, 5, 7, 10, 12, 13, 17, 18 ve 19 numaralı tanımlar; 'söz' ile ilgili tanımlardan 1, 4 ve 6 numaralı tanımlar).

Mevcut tanımlardan üçü dilin gözetilmesinin önemini vurgular ('dil' ile ilgili tanımlardan 3, 6 ve 16 numaralı tanımlar).

'dil' ve 'söz' ile ilgili diğer tanımlarda dilin "Allah'ı gereği gibi anmaktan aciz olması", "insanı kızdıran bir araç olabileceği", "açtığı yaranın kapanmayacağı", "birçok insanın kanının dökülmesine sebep olduğu", "insanların bazılarını kötü yaptığı", "vücudun zarar görmemek için her sabah kendisine yalvardığı", "kibirli olduğunda derhal düzeltilmesi gerektiği" gibi yönleri üzerinde durulmuş; söz ise "başıboş bırakılmaması gerektiği", "az söylenmesinin makbul olduğu", "acele söylenmemesi gerektiği", "sadece dünya malından bahsettiğinde değersiz olduğu" yönleriyle vurgulanmıştır.

Bütün bu tanımlara baktığımızda, 'dil' ve 'söz' ile vurgulanan olumsuz unsurlar iki maddede toplanabilir:

1- 'dil' ve 'söz'ün özel ve özgül olarak yanlış kullanılma örnekleri üzerinde durulmadan, genel olarak onların kötü kullanımlarının yol açabileceği sıkıntılar vurgulanmıştır.

2- 'dil' ve 'söz'ün yanlış kullanımlarının içerikleri ve çeşitleri üzerinde değil, yanlış kullanılma biçimleri üzerinde durulmuştur ("sözü acele söylemek" ve "sözü çok söylemek", gibi").

3- Bir tek örnekte, 'söz'ün yanlış kullanımı içerik düzeyinde ele alınmış ve "dünya malından bahseden sözün değersiz olduğu" ifade edilmiştir.

Bu bakımlardan, 'dil' ve 'söz' kavramlarıyla ilgili elimizdeki mevcut tanımlar, dünya malından bahseden sözün değersiz olduğu vurgulanan örnek dışında, dilin yanlış kullanımlarını özel olarak ifade eden ve örneklendiren tanımlar değildir. Bu anlamda, 'dil' ve 'söz' kavramları, metinde 'zamirsel' bir kullanımla karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Dilin Özgül Olumsuz Kullanımlarıyla İlgili Tanımlar

2.2.1. Boşboğazlık

Boşboğaz, saklanması gereken şeyleri söyleyiveren, sır saklayamayan, geveze, ayran ağızlı kişidir (Türk Dil Kurumu, 2011: 384-385).

Eserde, 'boşboğazlık' kavramı, yalın olarak kendi anlamı dışında aynı anlamsal alan içinde değerlendirilebilecek olan "çok konuşmak", "gereksiz söz" ve "sır tutamamak" kavramlarını ifade eden kelimelerle birlikte toplamda altı (6) farklı yerde olumsuz anlamda kullanılmıştır:

1- biliglig ... / kereksiz sözünü kömüp kızleyür (Edib Ahmed, 1992: 49).

"Bilgili ... / lüzumsuz sözü gömerek, gizler;" (Edib Ahmed, 1992: 87).

2- öküş yangışagan til unulmaz yağı (Edib Ahmed, 1992: 51).

"çok gevezelik eden dil, karşı konulmaz bir düşmandır." (Edib Ahmed, 1992: 87).

3- hiredlğımu bolur tili boş kişi (Edib Ahmed, 1992: 51).

“Boş-boğaz adam akıllı olur mu?” (Edib Ahmed, 1992: 87).

4- telim başını yidi bu söz til boşı (Edib Ahmed, 1992: 51).

“bu boş-boğazlık ve ağız gevşekliği çok başları yedi.” (Edib Ahmed, 1992: 87).

5- öküş sözlegende öküngen telim (Edib Ahmed, 1992: 51).

“Çok konuşanlar arasında pişman olan çoktur,” (Edib Ahmed, 1992: 87).

6- iki neng birikse bir erde kalı / bükendi ol erke mürüvvet yolu / bir ol yangşar erse kereksiz sözü / ikinç yalğan erse ol erning tili (Edib Ahmed, 1992: 52).

“Eğer bir insanda (şu) iki şey birleşirse, o insana mürüvvet yolu kapanmıştır: (bunlardan) biri, lüzumsuz yere gevezelik etmek, ikincisi ise, yalan söylemektir.” (Edib Ahmed, 1992: 88).

Buna göre, ‘boşboğazlık’ ve ilgili kavramlarla elde edilen tanımlar şunlardır:

1- Gereksiz söz, bilgili kişi tarafından gizlenen şeydir.

2- Çok gevezelik etmek, karşı konulmaz bir düşman olan şeydir.

3- Boşboğaz olmak, kişide akılsızlık ile birlikte görülen bir özelliktir.

4- Boşboğazlık ve ağız gevşekliği, çok başlar yiyen bir şeydir.

5- Çok konuşmak, yapan kişiler arasında çok büyük oranda pişmanlık yaratan şeydir.

6- Gereksiz söz, yalan söylemek ile birleştiğinde insana mürüvvet yolunu kapayan iki şeyden biridir.

Tanımlarda görülebileceği üzere, ‘gereksiz söz’, ‘çok konuşmak’ ve doğrudan doğruya ‘boşboğazlık’ olarak kullanılan kavram, “karşı konulmaz bir düşman” gibi görülmüş ve “akılsız kişilerde bulunan” ve “gizlenmesi gereken” bir haslet olarak, yarattığı sonuçlar bakımından “kişiyi zararı dokunan”, “pişmanlık yaratan” ve “yalan söylemek ile birleştiğinde kişiye mürüvvet yolunu kapayan” yönleriyle vurgulanmıştır.

2.2.2. ‘Yalan’

Yalan, doğru olmayan, gerçeğe uymayan sözdür (Türk Dil Kurumu, 2011: 2510).

Eserde ‘yalan’ kavramı, üç kere ‘söz’, bir kere ‘dil’ kavramlarıyla birlikte, bir kere ‘yalan söylemek’ fiil yapısı şeklinde ve bir kere de ‘yalan’ kavramına mecaz olarak kullanılan ‘soğan’ kavramıyla karşılanmak üzere altı (6) ayrı yerde olumsuz anlamda kullanılmıştır. İlişkili kavramlarla kullanımı dikkate alındığında ‘yalan’ ile ilgili altı (6) olumsuz özellik elde etmiş oluruz:

1- iki neng birikse bir erde kalı / bükendi ol erke mürüvvet yolu / bir ol yangşar erse kereksiz sözü / ikinç yalğan erse ol erning tili (Edib Ahmed, 1992: 52).

“Eğer bir insanda (şu) iki şey birleşirse, o insana mürüvvet yolu kapanmıştır: (bunlardan) biri, lüzumsuz yere gevezelik etmek, ikincisi ise, yalan söylemektir.” (Edib Ahmed, 1992: 88).

2- tili yalğan erdin yırak tur teze (Edib Ahmed, 1992: 52).

“Yalan söyleyen adamdan uzak dur, kaç;” (Edib Ahmed, 1992: 88).

3- köni söz asel teg bu yalğan basal (Edib Ahmed, 1992: 53).

“Doğru söz, bal ve yalan söz, soğan gibidir;” (Edib Ahmed, 1992: 88).

4- basal yip açıtma ağız yi asel (Edib Ahmed, 1992: 53).

“soğan yeyip, ağız acılandırma; bal ye.” (Edib Ahmed, 1992: 88).

5- bu yalğan söz ig teg ... (Edib Ahmed, 1992: 53).

“Yalan söz, hastalık ... gibidir;” (Edib Ahmed, 1992: 88).

6- kim erse bu sözke adınlar sözün / teng ese tenggedi dürüstka bedel (Edib Ahmed, 1992: 77).

“kim bu sözü başkalarının sözü ile mukayese ederse, hakikiyi sahte ile mukayese etmiş olur.” (Edib Ahmed, 1992: 99).

Buna göre, ‘yalan’ ile ilgili altı farklı tanım elde etmiş oluyoruz:

1- Yalan söylemek, gevezelik etmek ile birleştğinde insana mürüvvet yolunu kapayan iki şeyden biridir.

2- Yalan dil, kişide var olduğunda o kişiden uzak durulup kaçılmasını gerektiren şeydir.

3- Yalan söz, doğru sözün bal gibi olduğu yerde soğan gibi olan şeydir.

4- Soğan, tatlı olması bakımından doğru sözün mecazı olarak kullanılan bal kavramına zıt olarak, acı olması bakımından yalan sözünün mecazı olarak kullanılan şeydir.

5- Yalan söz, hastalık gibi olan şeydir.

6- Yalan söz, kişinin Edip Ahmet’in doğru olan sözlerini mukayese ettiği başkalarının sözleridir.

Buna göre, ‘yalan’, “insana mutluluk yolunu kapayan”, “kişinin uzaklaşması gereken”, “insana acı veren”, “adeta hastalığa benzeyen” yönleriyle ele alınmıştır. Ayrıca müellif, kendi sözleriyle mukayese edilen diğer müelliflerin sözlerinin de yalan olduğunu ima etmiştir.

2.2.3. Sövgü

Sövmek, onur kırıcı, çoğu basmakalıp kaba sözler söylemektir (Türk Dil Kurumu, 2011: 2151).

Eserde ‘sövgü’ kavramı, ‘sövgü’, ‘sövlmek’ ve ‘melamet’ terimleriyle toplam altı (6) ayrı yerde olumsuz anlamda kullanılmıştır:

1- akı bol sanga söz sökünç kelmesün (Edib Ahmed, 1992: 58).

“cömert ol, sana söz, sövgü gelmesin;” (Edib Ahmed, 1992: 91).

2- sökünç kelgü yolnı akılık tıyur (Edib Ahmed, 1992: 58).

“sövmek gelecek yolu cömertlik kapatır.” (Edib Ahmed, 1992: 91).

3- bahıl tirdi zer sim haramdın öküş / vebal kötrü bardı özele söküş (Edib Ahmed, 1992: 59).

“Hasis, haram ile, çok altın ve gümüş topladı, / vebal yüklenerek ve üstelik bir de söğüş alarak gitti;” (Edib Ahmed, 1992: 91).

4- ... sökülgen tirip birmegen (Edib Ahmed, 1992: 60).

“... sövülen kimse, toplayıp da vermeyendir;” (Edib Ahmed, 1992: 91).

5- ajunka bu söküş ... nelik / kazalar yoritgan yaratgan melik (Edib Ahmed, 1992: 76).

“Dünyaya bu sövgü ... niçin; / kaza ve kaderi yürüten ve (yeniden) tanzim eden Tanrıdır;” (Edib Ahmed, 1992: 98).

6- ajunka bu ... melamet nelik / kazalar yoritgan yaratgan melik (Edib Ahmed, 1992: 76).

“Dünyaya bu ... çıkışma niçin; / kaza ve kaderi yürüten ve (yeniden) tanzim eden Tanrıdır;” (Edib Ahmed, 1992: 98).

Buna göre, ‘sövgü’ kavramıyla ilgili elde edilen tanımlar şunlardır:

1- Kötü söz ve sövme, kişinin cömert olduğu takdirde kendisine gelmesinin önüne geçebileceği şeylerdir.

2- Sövme, cömertlik sayesinde kişiye onun geldiği yolun kapandığı şeydir.

3- Sövgü, haram ile çok altın ve gümüş toplayan kişinin insanlardan aldığı şeydir.

4- Sövlmek, toplayıp da vermeme sonucu kişinin başına gelen şeydir.

5- Sövgü, dünyaya karşı yöneldiğinde, kaza ve kader gerçeği karşısında, anlamsız olan şeydir.

6- Çıkışma (melamet), dünyaya karşı yöneldiğinde, kaza ve kader gerçeği karşısında, anlamsız olan şeydir.

Görüleceği üzere, ‘sövgü’nün tanımlarında da, aynı ‘dil’ ve ‘söz’ kavramlarının tanımlarında olduğu gibi bir belirsizlik söz konusudur. Bu tanımlara göre ‘sövgü’nün, “haram yolla çok mal toplamak ve cömert olmamak, yani cimrilik yapmak sonucu kişinin başına gelen şey” olduğunu görüyoruz. Nitekim, müellif sövgüden kurtulmanın yolunun cömertlik olduğunu bilhassa belirtiyor. Bunun yanında, Edib Ahmed, kaza ve kaderin Allah tarafından zaten belirlenmiş olduğu gerçeği karşısında kişinin dünya ve dünya malına karşı olan sövgüsünün anlamsız olduğunu düşünür.

2.2.4. Yergi ve Şikâyet

Yergi, birinin veya bir şeyin kusurlarını ortaya koymaktır (Türk Dil Kurumu, 2011: 2581). Şikâyet ise, hoşnutsuzluk belirten söz veya yazı olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2011: 2224).

Eserde ‘yergi’ ve ‘şikâyet’ kavramlarıyla ilişkili olan beş (5) farklı kavram, olumsuz bir niteliğe sahip olacak şekilde tanımlanmıştır:

1- yirilgen ... tirip birmegen (Edib Ahmed, 1992: 60).

“Yerilen ... kimse, toplayıp da vermeyendir,” (Edib Ahmed, 1992: 91).

2- sen artak sen anın ajun artadı / nelük bu ajunka kılur sen gile (Edib Ahmed, 1992: 72).

“Sen (kendin) bozüksun, onun için bu dünya bozuldu; niçin bu dünyadan şikâyet ediyorsun.” (Edib Ahmed, 1992: 96).

3- yirer sen zamanangnı halkın kodup (Edib Ahmed, 1992: 73).

“Halkını bırakıp, zamanını yerersin;” (Edib Ahmed, 1992: 97).

4- zamanangnı yirme kişisini yir (Edib Ahmed, 1992: 73).

“zamanını yerme, insanlarını yer.” (Edib Ahmed, 1992: 97).

5- ceza kılma ya renc idisi tarup (Edib Ahmed, 1992: 77).

“ey mustarip kimse, ıstıraptan şikâyet etme.” (Edib Ahmed, 1992: 98).

Buna göre ‘yergi’ ve ‘şikâyet’ kavramlarının tanımları şunlardır:

1- Yerilmek, toplayıp da vermeme sonucu kişinin başına gelen şeydir.

2- Bu dünyadan şikâyet etmek, kişinin bozulması sebebiyle dünyanın bozulması gerçeği karşısında, kişinin yaptığı yanlış eylemdir.

3- Halkın yaşadığı zamanı yermek, kişinin o zamanın halkını yermeyi bırakıp sadece o zamanın kendisini yermek şeklinde yaptığı yanlış eylemdir.

4- Halkın yaşadığı zamanı yermek, kişinin yapmaması gereken eylemdir.

5- Durup şikâyet etmek, mustarip kişinin ıstırap sebebiyle yaptığı ve yapmaması gereken eylemdir.

Buna göre, 'yergi ve şikâyet', kişinin yaşadığı zamandan ve dünyadan şikâyet etmesi bağlamlarında olumsuz görülen bir tutumdur. Müellife göre yerilmesi gereken, bizatihi yeren kişinin kendisi ve çevresindeki insanlardır. Edib Ahmed, ayrıca, genel olarak şikâyet etme tavrını olumsuz bulur. Bunun yanında, başkaları tarafından yerilmenin, kişinin kendi cimriliği sonucu başına gelen olumsuz bir durum olduğunu düşünür.

2.2.5. Sır Söylemek

Sır, varlığı veya bazı yönleri açığa vurulmak istenmeyen, gizli kalan, gizli tutulan şeydir (Türk Dil Kurumu, 2011: 2097).

Eserde 'sır söylemek' kavramıyla ilişkili olacak şekilde iki (2) farklı olumsuz kullanım vardır:

1- katıg kizle razıng kişi bilmesün / sözüngdin özüngke ökünç kelmesün / kamug yaşru işing bolup aşkara / bu körğen eşitgen sanga külmesün (Edib Ahmed, 1992: 54).

"Sırrını iyi sakla, kimse bilmesin, / sözünden kendine pişmanlık gelmesin; / bütün gizli işlerin aşkar olup, / gören ve duyan sana gülmesin." (Edib Ahmed, 1992: 88).

2- işim tip inanıp sır ayma sakın / neçe me inançlıg iş erse yakın / serip sinde razıng singip turmasa / serermü işingde... (Edib Ahmed, 1992: 54).

"En yakın ve inanılır arkadaşına bile, sakın, / arkadaşım diye inanıp, sırrını söyleme; / sırrın kendinde sabretmez ve saklanmazsa, / arkadaşında sabreder mi; ..." (Edib Ahmed, 1992: 88).

Buna göre 'sır söylemek' ile ilgili elde edilen tanımlar şunlardır:

1- Sırrını başka bir insanın bilmesi, nihayetinde kişiye yine kendi sözünden pişmanlık gelmesine, görenin ve duyanın kişiye gülmesine yol açacak olan şeydir.

2- Bir kişiye arkadaş diye inanıp sır söylemek, kişinin sırrının yayılmasına yol açacak olan şeydir.

Tanımlardan anlaşıldığı üzere, 'sır söylemek', sırrın daha da fazla yayılması sonucunu doğuran ve bu sebeple kişide, netice itibariyle, pişmanlık yaratan bir eylemdir.

2.2.6. Lüzumsuz Alay

Alay, bir kimsenin, bir şeyin, bir durumun, gülünç, kusurlu, eksik vb. yönlerini küçümseyerek eğlence konusu yapma olarak tanımlanır (Türk Dil Kurumu, 2011: 84).

Eserde 'lüzumsuz alay' kavramı iki (2) farklı yerde olumsuz olarak tanımlanmıştır:

1- asıgsız mizah hem cedeldin sakın (Edib Ahmed, 1992: 68).

"lüzumsuz alay ve mücadeleden sakın;" (Edib Ahmed, 1992: 95).

2- asıgsız mizah hem cedeldin sakın / ulugları buşrup sanga bu mizah / kiçiklerini küstah kılur ... (Edib Ahmed, 1992: 68).

"lüzumsuz alay ve mücadeleden sakın; / bu alay büyükleri sana karşı hiddetlendirir, / küçükleri ise, küstah yapar; ..." (Edib Ahmed, 1992: 95).

Buna göre, ‘lüzumsuz alay’ kavramıyla ilişkili tanımlar şunlardır:

1- Lüzumsuz alay, insanların sakınması gereken şeydir.

2- Lüzumsuz alay, büyükleri, onu yapan kişiye karşı hiddetlendiren ve küçükleri ise küstah kılan şeydir.

Tanımlara göre ‘lüzumsuz alay’, kişinin, kendi çevresindeki büyükleri sinirlendirmesi ve küçükleri de küstah yapması bakımından sakınması gereken bir davranıştır.

2.2.7. Diğer Tanımlar

Eserde, herhangi bir başlık altında toplanamayacak ve dilin kötü kullanımıyla ilişkili gördüğümüz dört (4) farklı kavram daha tespit edilmiştir. Bu dört farklı kavramın bulunduğu yerler şöyle sıralanabilir:

1- ögü bilmez erke ögüt öğretür / anıng birr u cudı bedi ihsanı (Edib Ahmed, 1992: 45).

“Onun² iyiliği cömertliği ve eşsiz ihsanı / methetmesini bilmeyen kimseyi dile getirir.” (Edib Ahmed, 1992: 84).

2- aya şahım erdemlerin sanagan / sanarmu ediz kum uşak taş sanı (Edib Ahmed, 1992: 46).

“Ey şahımın³ erdemlerini sayan (kimse), / sahradaki kum ve ufak taşlar sayıya gelir mi.” (Edib Ahmed, 1992: 84).

3- isizke yavuma isiz suhbeti / sini terkin isiz kılıkılgı kılur (Edib Ahmed, 1992: 71).

“kötüye yaklaşma, kötü sohbeti / seni hemen kötü huylu yapar.” (Edib Ahmed, 1992: 96).

4- ... erür bu kitab bir süzük / talulap ketürdüm kemiştım çözük (Edib Ahmed, 1992: 78).

“... bu güzel ve süzülmüş bir kitaptır; / (sözleri) seçerek getirdim ve çözülmüşleri attım;” (Edib Ahmed, 1992: 99).

Buna göre, tespit edilen kavramlar ve onların tanımları şunlardır:

1- Methetmeyi bilmemek, kişinin, onun (Emir Muhammed Dad İspehsalar Bey'in) iyiliği, cömertliği ve eşsiz ihsanına karşın yapmaktan, yerine getirmekte eksik kaldığı şeydir.

2- Emir Muhammed Dad İspehsalar Bey'in erdemlerini saymak, erdemleri çöldeki kum ve ufak taşlar misali sayılamayacak kadar çok olan bir kişinin erdemlerini saymaktır.

3- Kötü bir kişinin sohbeti, o sohbeti icra eden kişiye yaklaşıldığında, kişiyi hemen kötü huylu yapan şeydir.

4- Çözük söz veya kelime, Edib Ahmed'in yazdığı esere koymayıp attığı şeydir.

Dilin kullanımıyla ilgili yukarıdaki dört unsur, daha önce sıraladığımız başlıklardan hiçbirine doğrudan doğruya uygun gelmemektedir; bu sebeple de bunlar, ayrı bir başlık altına konulmuştur. Bu tanımlardan ilk ikisi, esas olarak, eserin sunulduğu şahsa yapılan övgülerin bir parçası olmak bakımından anlam taşırlar; bu sebeple, ilk iki tanımdaki olumsuz kullanımları, müellifin, dilin olumsuz kullanımı bağlamında insanları uyardığı genel olumsuz hareketler, tavırlar olarak değerlendirmek doğru olmaz. Diğer iki tanıma baktığımızda, sırasıyla, üçüncü tanımda, sohbetin kötülüğü bizatihi sohbette bulunan şahsın kötülüğünden kaynaklanır; dolayısıyla burada da dilin kötü, olumsuz kullanımının somut olarak ne şekilde gerçekleştiği ile ilgili bir belirleme yoktur. Yine son tanımda da, ‘çözük söz veya kelime’den tam olarak, somut olarak neyin kastedildiği belli değildir. Netice itibarıyla, son iki tanımdaki belirsizlik, çözümlemenin başında ‘dil’ ve ‘söz’

² Müellif, burada eserin ithaf edildiği Emir Muhammed Dad İspehsalar Bey'den bahseder.

³ Müellif, burada eserin ithaf edildiği Emir Muhammed Dad İspehsalar Bey'den bahseder.

kavramlarıyla ilgili karşımıza çıkan belirsizliğe benzer. Yani burada da hem 'kötü kişinin sohbeti' hem de 'çözükle söz veya kelime', dilin kötü kullanımını örnekleme noktasında belirsiz anlamlara sahip yapılarıdır; bu sebeple burada da 'dil' ve 'söz' bahsinde de değindiğimiz gibi, 'zamirsel' bir kullanım söz konusudur.

3. Sonuç

Didaktik bir üslupla yazılan ve bir öğüt ve ahlak kitabı mahiyetinde olan Edib Ahmed bin Mahmud Yükneki'nin *Atebetü'l-Hakayık* isimli manzum eseri, 'dil' kavramına, sahip olduğu olumsuz değerler açısından yaklaşması ve insanları, dilin bu olumsuz kullanımları konusunda uyarması bakımından özellikle dikkat çekicidir. Müellif, hem genel olarak, yani dilin özel bir kötü kullanımına vurgu yapmadan, dilin yanlış kullanımının kişi için nasıl kötü sonuçlar doğurabileceğinden bahsetmiş, hem de ayrıca, dilin belirli kötü kullanımlarını, boşboğazlık, yalan, sövgü, yergi ve şikayet sır söylemek ve lüzumsuz alay başlıklarında örneklendirerek, her bir kötü kullanımın ne tip insanlara has özellikler olduğunu ve bu kötü kullanımların nasıl olumsuz sonuçlar doğurabileceğini birden fazla tanımla vurgulamıştır. Sonuç olarak; eserde ister genel ister belirli yanlış kullanımlar düzeyinde olsun, dilin olumsuz kullanımını yeren ve eleştiren toplam 59 tanım cümlesi mevcuttur. 484 mısralık, benzeri eserlerle kıyaslandığında nispeten kısa sayılabilecek bir metinde, 59 tanımın sadece bu konuya ayrılması, kendisinin de bir dil üstadı olduğu bizatihi eserinden anlaşılan müellifin, dil meselesine, dilin doğru kullanımının önemine olan hassasiyetini açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Akman, E. (2018). *Atebetü'l-Hakayık'ta Epitetler, Türk Halklarının Türkçe İlk Yazılı Eserleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 141-150.
- Başkan, N. (2013). *Atebetü'l-Hakayık Bağlamında Ahlak Kavramı ve Tıp Etiği*. Yayınlanmamış doktora tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1*. Milli Eğitim Basımevi.
- Cevizci, A. (2010). *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (7. baskı). Paradigma Yayıncılık.
- Çakmak, S. (2019). *Atebetü'l-Hakayık*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Çatak, A. (2012). *Atebetü'l-Hakayık'ta Dünya Algısı, Turkish Studies*, 7/4, 1177-1202.
- Demirci, K. (2010). *Teorik Bir Yaklaşımla Zamirler*. Grafiker Yayınları.
- Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki (1992). *Atebetü'l-Hakayık*, (2. baskı) (Yay. Haz. Reşid Rahmeti Arat). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ercilasun, A. B. (2013). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi* (13. baskı). Akçağ Yayınları.
- Gülensoy, T. (1991). *Atebetü'l-Hakayık, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4:50-51.
- Gülensoy, T. (1994). *Edib Ahmed Yükneki, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10: 421-422.
- Kılıç, Y. (2013). *Atebetü'l-Hakayık'ta Dil Becerileri Üzerine Bir İnceleme, Turkish Studies*, 8/9, 1819-1831.
- Müldür, F. (2016). Noam Chomsky'de Üretici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzey Yapı Ayrımı, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 27, 59-74.
- Öztürk, Y. N. (2016). *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali* (116. baskı). Yeni Boyut Yayıncılık.
- Şentürk, A. A. ve Kartal, A (2013). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. (7. baskı). Dergâh Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük* (11. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yücel, T. (2008). *Yapısalcılık* (2. baskı). Can Yayınları.